

РОЗДІЛ 2.13

Проблеми державного фінансування науково-технологічної сфери України

2.13.1. Основні протиріччя сучасної системи фінансового менеджменту в державному управлінні науково-технологічної сфери України

Представлені в цьому "кейсі" аналітичні матеріали є результатом досліджень, які було виконано автором в Інституті економічного прогнозування Національної академії наук України і які розкривають деякі особливості та концептуальні вади сучасної моделі державного фінансування науково-технічної діяльності в Україні. Ці результати неодноразово представлялися на вітчизняних та міжнародних наукових конференціях, де спричинювали змістовні дискусії навколо піднятих проблем. Тому вони пропонуються для обговорення і в рамках творчих семінарів для державних службовців України у Інституті підвищення кваліфікації керівних кадрів У АДУ, де й буде використаний даний практикум.

Динамічний розвиток науково-технологічної сфери багатьох країн є сьогодні одним з найпомітніших мегатрендів еволюції людської цивілізації. Це знаходиться у повній відповідності з сучасними теоріями економічного зростання, де фактор технологічних змін вважається головним чинником перманентного розвитку. Такий примат науково-технічного прогресу виводить проблему фінансування цієї сфери у концептуальний центр державних економічних політик усіх динамічних країн, як розвинутих, так і тих, що прагнуть цього.

У програмних документах найвищого рівня щодо стратегії та тактики розвитку українського суспільства у новому тисячолітті зазначений аспект глобальних тенденцій номінально враховується. Наприклад, фундаментальна програма "Україна-2010" одним з пріоритетів економічної політики називає "перехід до інноваційного вектору розвитку", а державну інноваційну політику вважає однією з найважливіших підойм виведення економіки України з кризи і забезпечення її динамічного зростання. Також можна позитивно відмітити, що проблеми пріоритетів науково-технічного та інноваційного розвитку виділені в окремий розділ цієї програми. Однак, для виконання намічених завдань необхідно об'єктивно бачити і перешкоди, що стоять на цьому шляху. Головною з них є брак фінансових ресурсів для ефективної державної підтримки науково-технологічної та інноваційної діяльності в країні.

У контексті проблем державного фінансування науково-технічної сфери України часто головний акцент робиться на необхідності збільшення обсягів її фінансування, головним чином через бюджет. Проте аналіз засвідчує, що зведення проблеми підтримки українського науково-технологічного потенціалу тільки до пошуку джерел збільшення обсягів державного фінансування цієї сфери сильно обмежує поле діагностування проблеми і, відповідно, пошуку результативних рішень щодо її розв'язання. Сьогодні на перше місце серед причин гальмування науково-інноваційної діяльності виходить феномен мізерності обсягів відносного фінансування, яке припадає на одного вченого, науково-технічний проект чи державну науково-технічну програму.

Для ілюстрації зазначеного стану речей ми скористаємося статистичними даними щодо фінансування науково-технічної сфери у державному секторі окремих країн ОЕСД (Організація економічного співробітництва та розвитку) у 1996 році та фактичними даними Держкомстату України за 1997 та 2000 роки. Статистика ОЕСД репрезентує економіки розвинутих країн світу і вважається найбільш достовірною для міжнародних порівнянь. Для цілей нашого статистичного аналізу були вибрані держави, що є представниками різних за продуктивністю національних економік груп країн ОЕСД і також можуть розглядатися як аналоги для України за своїм природним ресурсним потенціалом (чисельність населення, територія, географічне положення). Дані для міжнародного порівняльного аналізу показників витрат на НДДКР у державному секторі вибраних країн ОЕСД та України представлені у таблиці 1.

Таблиця 1.

Міжнародні порівняння показників витрат на наукові дослідження і розробки (НДДКР) державному секторі вибраних країн ОЕСР і Європейського Союзу (1997 р.) та України (1997, 2000 рр.), у доларах США за паритету купівельної спроможності (ПКС)

	Державні витрати на НДДКР у державному секторі, млн. ПКС \$	Дослідники, що виконують НДДКР у державному секторі, тис. осіб	Витрати на НДДКР у державному секторі на 1 дослідника, тис. ПКС \$	Витрати на НДДКР у державному секторі на 1 дослідника до таких витрат ЄС, %
Канада	1714.3	6.0	285.7	168.1%
Франція	5632.9	27.8	202.6	119.2%
Німеччина	6074.9	37.7	161.1	94.8%
Греція	165.0	2.0	82.5	48.5%
Італія	2417.6	13.6	177.8	104.6%
Японія	8003.2	30.2	265.0	155.9%
Іспанія	945.9	9.1	103.9	61.1%
Туреччина	201.9	2.4	84.1	49.5%
Велика Британія	3213.8	13.0	247.2	145.4%
Європейський Союз (ЄС)	21182.1	124.6	170.0	100,0%
Україна, академічний сектор (1997 р.)	305.48	34,9	8,8	5,2%
Україна, академічний сектор (2000 р.)	429,3	34,2	12,5	7,4%
Україна, для довідки* (2000 р.)	2176,9	120,8	18,0	10,6%

*Фінансування наукових та науково-технічних робіт за всіма джерелами та секторами науки та чисельність фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи за всіма секторами науки

Джерела: Main Science and Technology Indicators, 1999, N1. – OECD, 1999; "Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Статистичний збірник". - Київ, Держкомстат України, 2001, с. 43, 64.

Курс долара США у гривнях розраховано за паритетом купівельної спроможності (ПКС) для 1997 р. як 1\$ = 0,846 UAH (Knowledge for Development. World Development Report 1998/99. - The World Bank, 1999; для 2000 р. як 1\$ = 0,94 UAH (Building Institution for Market. World Development Report 2002. - The World Bank, 2001).

З таблиці добре видно, який значний розрив проти розвинутих країн ми маємо щодо відносних обсягів фінансування державного сектору науково-технологічної сфери. Так, рівень витрат на НДДКР у академічному секторі України на одного дослідника склав у 2000 році тільки 7,4% середньоєвропейського рівня. Навіть, якщо ми розглянемо наших сусідів, що історично відіграють для нас роль аналогів у міжнародних порівняннях - Туреччину та Грецію, але які у науково-технічній сфері Європи не є лідерами, ми чітко побачимо катастрофічно неконкурентний режим державного фінансування української науки. Ці дві країни, кожна з них, витрачають коштів на фінансування одного дослідника приблизно у десять разів більше ніж Україна. Виникає риторичне запитання - "Про який інноваційний вектор економічного розвитку може іти мова при збереженні такого стану речей?"

В українській науково-технологічній сфері утворилася ситуація "зачарованого кола" - великий ресурс не може бути адекватно профінансований, що, у свою чергу, спричиняє низьку його економічну ефективність, що, далі, спричиняє брак коштів для фінансування. В цих умовах урядом вибрана дивна тактика фінансової політики щодо підтримки науково-технічної сфери - вибіркове і нерегулярне виділення коштів тільки на заробітну плату, та й ще й у розмірах сум, які не забезпечують елементарних потреб науковців. Ясно, що ця практика створює ілюзію фінансування науки, а реально виконує функцію допомоги з безробіття.

Наводячи числа даного порівняльного аналізу, ми сподіваємося також звернути увагу державних службовців, відповідальних за розвиток та економічну ефективність української науково-технологічної сфери, що в умовах відкритого науково-технічного простору необхідні соціально-

економічні витрати на проведення успішних НДДКР уніфікуються між країнами. Українські вчені, як їх колеги з практично всіх куточків світу, за тими ж самими цінами: купують необхідні обладнання, матеріали, прилади та інформацію, сплачують реєстраційні внески, транспортні тарифи та кошти за помешкання і харчування при участі в міжнародних наукових конференціях, семінарах, школах, програмах стажування; до того їм всім треба мати відносну матеріальну незалежність для вирішення стандартних побутових проблем і родинних зобов'язань з тим, щоби вони могли повністю віддаватись улюбленій справі і реалізувати свої таланти і здібності на користь батьківщини.

Виходячи з цього є зрозумілим висновок, що відносні витрати на одного ефективного дослідника не можуть в Україні так сильно відрізнятись від середньоевропейських, як це фактично склалося (див. таблицю 1). Тим паче, що і на українському ринку сьогодні більшість товарів і послуг вже давно реалізуються за світовими цінами. Провал у політиці фінансування науки і, зокрема, заробітної плати вчених та інженерів, який допущений низкою урядів, у жодному разі не може вважатися природним і повинен бути ліквідованим якнайшвидше.

Очевидно, що забезпечення в Україні рівнів відносних витрат на одного науковця, які будуть наближатися до середньоевропейських, призведе до різкого скорочення чисельності науковців та значного підвищення вимогливості до їх інноваційної результативності. Але такому сценарію порятунку вітчизняної науки як стратегічного фактору економічного розвитку є тільки одна альтернатива - знову налаштувати "залізну завісу" та командно-адміністративну економіку з елітною, але інноваційно малоефективною, науково-технічною сферою. Проте, цю альтернативу можна сьогодні розглядати тільки теоретично, бо реально повторно запровадити її вже неможливо та й марно - в сучасних умовах розгортання науково-технічної революції вона тим паче не спроможна забезпечити конкурентоспроможність країни, як не змогла це зробити на протязі останніх десятиріч.

Крім зазначеного, аналіз засвідчує, що недоліки діючої системи фінансування науково-технологічної сфери в Україні пов'язані з тим, що система прийняття рішень у процесі розподілу державних коштів:

- базується в основному на існуючому "статус-кво" в структурі науково-технологічної сфери України, а не виходить з визначених екзогенно соціально-економічних потреб і пріоритетів;
- не зорієнтована на кінцеві результати науково-технічної діяльності та їх ефективність, які практично не оцінюються в режимі зворотного зв'язку органами державного управління, приймаючи рішення відносно напрямів та обсягів фінансування науково-технологічної сфери;
- практично не базується на застосуванні науково обґрунтованих сучасних нормативів щодо визначення ефективних обсягів фінансування та структури кошторису програми, проекту, теми, на розумінні залежності цих нормативів від наукової та виробничої галузі, стадії науково-технологічного циклу інновації тощо;
- не враховує сучасного становища України як відкритої ринкової економіки, що функціонує в жорсткому режимі міжнародної науково-технічної та економічної конкуренції.

Принциповим недоліком існуючої системи управління видатками державного бюджету на фінансування НДДКР є її відомча домінанта, яка розриває єдиний цикл "наука-техніка-виробництво" і знову не створює умов для реалізації інноваційної стадії, яка і визначає економічну ефективність всього циклу. Відомча система управління науково-технологічною сферою спричинює вкрай низьку економічну ефективність державних науково-технічних програм та максимально протидіє спрямованості управлінських дій на кінцеві комерційні результати, які відразу висвітлюють всі хиби діючої системи прийняття рішень, і на стадії відбору і формування програм, і на стадіях їх управлінського супроводження. До цього треба додати, що саме відомча модель державного фінансування науки, працюючи в режимі самозбереження, довела до абсурду відносні обсяги фінансування, що припадають на один проект чи вченого, у всіх секторах науково-технологічної сфери.

Враховуючи вищезначене, необхідно докорінно реформувати діючу в Україні систему державного фінансування науково-технологічної сфери для досягнення значного підвищення її інноваційної результативності та соціально-економічної ефективності. Для реалізації цієї мети можна порекомендувати притримуватися послідовного застосовування таких принципів:

1. цілеполягання державної науково-технологічної політики повинно здійснюватися незалежними від відомчих інтересів інституційними структурами та процедурними механізмами прийняття рішень;

2. національні пріоритети науково-технологічного розвитку повинні мати конкретні офіційно затверджені кінцеві економічні цілі та ефективні обсяги фінансування для забезпечення реальної їх реалізації у визначені строки;
3. процес визначення цільової функції інституції, програми, проекту має бути переважно екзогенним по відношенню до безпосередніх виконавців науково-технічних робіт;
4. обсяги фінансування науково-технічної інституції, програми, проекту повинні відповідати міжнародним нормам та практиці щодо формування кошторису науково-технічних робіт та застосування спеціальної податкової політики;
5. держава повинна фінансувати переважно ті інституції та проекти, ефективність яких може бути конкретно доведена і підлягати контролю;
6. результативність суб'єктів науково-технічної діяльності має підтверджуватися об'єктивними наукометричними критеріями, які широко застосовуються у світовій практиці;
7. інституція, програма, проект, що фінансуються, повинні мати чітко визначену систему управління за кінцевими результатами;
8. офіційно визначені фінансові зобов'язання держави щодо науково-технічних інституцій, програм, проектів мають неухильно виконуватися щодо строку і обсягів проплат;
9. розпорядники коштів по відібраних для державного фінансування інституціях, програмах, проектах повинні мати більш широке довірче право щодо гнучкого управління цими коштами в межах затверджених кошторисів;
10. управління обмеженими бюджетними коштами, виділеними на виконання державних науково-технічних програм та проектів, необхідно здійснювати через інституційні механізми державної контрактної системи, які треба створити.

Важливим інструментом державної інноваційної політики в умовах значного дефіциту бюджетних коштів повинен стати програмно-цільовий метод фінансування науково-технологічної діяльності, який покликаний забезпечувати ресурсами не випадкові відомчі інтереси, а розвиток галузей 5-го та 6-го технологічних укладів. Це дозволить більш ефективно розподіляти обмежені ресурси на інноваційну діяльність. Без визначення конкретного ресурсного забезпечення, яке би мало юридичний статус обов'язкового виконання і контролювання, політика державних науково-технологічних пріоритетів залишиться побажаннями, які реально не актуалізуються.

Для переходу в державній інноваційній політиці до цілеспрямованого розвитку пріоритетних галузей 5-го та 6-го технологічних укладів необхідно створити відповідну систему державного управління технологічними змінами. Ті інституції, що функціонують сьогодні, не націлені на реалізацію такого завдання. Так, незважаючи на пошкваллення економічного розвитку і припинення негативних трендів багатьох індикаторів науково-технічної сфери України в 2000-2001 роках, якісні характеристики технологічного розвитку залишаються незадовільними.

Важливим елементом реалізації програм пріоритетного розвитку галузей високої технології є державне сприяння комерціалізації результатів наукового пошуку. Основними причинами існування низького рівня такої комерціалізації в Україні є відсутність фінансування та коштів у замовників, високі кредитні ставки та великі витрати, що пов'язані з нововведеннями. Інноваційна сфера не стала привабливою для вітчизняних та іноземних інвесторів. Щорічно ними вкладається не більше 13-15% загальної суми інноваційного фінансування, а основним джерелом фінансування інновацій залишаються власні кошти підприємств.

Відчутним недоліком системи фінансування, яка реалізується в сучасній інноваційній політиці України, є намагання профінансувати дуже широко окреслену інноваційну сферу. Так, наприклад, перелік пріоритетних напрямів використання коштів, які надходять від приватизації, і які передбачено у проекті програми уряду на 2002 рік пріоритетно спрямувати на фінансування видатків на структурну перебудову економіки, свідчить про відсутність у держави чіткої концепції щодо інноваційних національних пріоритетів. Планується спрямувати бюджетні кошти в галузі, які самі повинні формувати фінансовий ресурс для інноваційних проривів, а не бути споживачами цього ресурсу. Також звертає на себе увагу відсутність чітких формулювань щодо розвитку пріоритетних технологій в зазначених сферах. Це означає, що кошти можуть бути спрямованими на інші цілі, як це зазвичай робилося у випадку з діяльністю колишнього Держіннофонду та практикою фінансування пріоритетних науково-технічних програм.

Негативною рисою сучасної державної інноваційної політики є також те, що процес удосконалення фінансових стимулів для пріоритетного розвитку науки і техніки набув, на жаль, тенденції до розширення, а не звужування пріоритетних напрямів. Новий Закон України "Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки", прийнятий 11 липня 2001 року, сформулював ще більш широкі ареали пріоритетних сфер науково-технологічного розвитку, ніж ті, які були. Таке концептуальне бачення задачі формулювання державних пріоритетів не може стати основою для виділення реальних державних фінансових ресурсів на їх успішну актуалізацію в запланованих технологічних проривах та у стрімкому розвитку лідируючих секторів економіки.

Широко окреслені пріоритети також часто вступають у протиріччя з концептуальними теоретичними засадами методів стимулювання інноваційно-технологічної діяльності, де основним інструментом мотиваційного поля виступають різноманітні пільги щодо оподаткування суб'єктів науково-технологічної діяльності. Пільги, за своєю економічною природою, можуть розповсюджуватися на обмежене коло об'єктів. Якщо вони стають масовим явищем, то тільки руйнують ефективну координацію економічної діяльності, не приносячи користі тим, для стимуляції діяльності кого вони вводилися, зокрема, для суб'єктів технологічних змін.

В Україні ми вже маємо значний негативний досвід запровадження таких "широких" систем стимулювання у науково-технологічній сфері. Попередні спроби введення спеціальних систем стимулювання науково-технічної та інноваційної активності постійно наштовхувалися на інституційну непідготовленість їх впровадження - досить швидко надані пільги ставали не стимулюючим виключенням, а правилом для багатьох, і починали перевищувати бюджетні можливості держави, що призводило до скасування цих пільг.

Виходячи з того, що ефективні інноваційні технологічні зміни є головним фактором довгострокового соціально-економічного розвитку, всі розвинуті держави створили і мають так звану "національну інноваційну систему", що уявляє собою комплекс інституційних, правових та економічних заходів щодо стимулювання інноваційних технологічних змін в країні для забезпечення національних стратегічних переваг та ефективної міжнародної конкурентоспроможності, як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках. Існує нагальна потреба розбудови національної інноваційної системи і в Україні, а проблеми стимулювання інвестицій в технологічні зміни повинні набути пріоритетного статусу в діяльності законодавчої та виконавчої гілок влади.

Технологічна інновація - це передусім піонерний прорив у локальному місці економічної системи, який за своєю природою неможливий як масове явище. Тому при удосконаленні державного фінансування технологічних змін є дуже важливим створювати стимулююче економіко-правове середовище саме тим суб'єктам циклу "наука-техніка-виробництво", які забезпечують позитивні кінцеві результати своєї діяльності у вигляді масової конкурентоспроможної продукції. Державна фінансова підтримка повинна мати точковий характер і спрямовуватися на досягнення реалізації національних пріоритетів розвитку. Для цього треба здійснити управлінські заходи, які дозволять:

- визначити реалістичні пріоритети промислового розвитку України на державному рівні;
- визначити державні пріоритети для утримання та розвитку конкурентоспроможності України на світових ринках;
- створити ефективну систему програмно-цільового управління для реалізації визначених державних пріоритетів промислової політики;
- проводити прагматичну промислову політику, жорстко спрямовану на ефективність кінцевого результату державних програм;
- запровадити ефективну систему економічних стимулів для учасників державних програм інноваційно-технологічного розвитку;
- створити систему прямої та непрямой фінансової підтримки промислових науково-технічних розробок та ефективних суб'єктів інноваційної діяльності;
- створити державну контрактну систему для ефективного розподілення бюджетних коштів на цілі технологічної політики;
- створити інституційну базу для державної підтримки ефективних "лідерів" структурних змін;
- вдосконалити систему охорони прав промислової власності з посиленням економічних стимулів для українських винахідників та інноваторів, що впроваджують свої розробки у виробництво;

- розробити дієві нормативні, інституційні та інфраструктури і заходи щодо підтримки розвитку малого науково-технічного та виробничого бізнесу в промисловості.

Для проведення аналітичної роботи щодо оцінки ефективності державного фінансування науково-технологічної сфери необхідно удосконалити статистичну базу відповідної інформації. Наша статистика фінансування науково-технічної сфери не повністю відповідає прийнятим міжнародним стандартам, що утруднює проведення порівняльного міжнародного аналізу. В багатьох аспектах доцільно провести роботу у напрямі уніфікації нашої системи статистичних обстежень із прийнятої в провідних міжнародних організаціях: перш за все ОЕСР, Євростат, Світовий Банк. Це дозволить отримати можливість адекватно звіряти результати української інноваційно-технологічної політики з відповідними процесами в розвинутих країнах.

Питання для обговорення

1. Чи згодні Ви з постановкою питання про те, що науково-технологічна сфера України повинна бути пріоритетним напрямом державної фінансової підтримки вже сьогодні, в умовах теперішнього стану економіки України?
2. Прокоментуйте висновок, що зведення проблеми фінансової підтримки українського науково-технологічного потенціалу тільки до пошуку джерел збільшення обсягів державного бюджетного фінансування цієї сфери сильно обмежує пошук результативних рішень.
3. Яке основне протиріччя відтворюється діючою системою фінансового менеджменту в державному управлінні науково-технологічною сферою України?
4. Назвіть недоліки процедур прийняття рішень, які притаманні діючій системі державного фінансування науково-технологічної сфери України.
5. Які Ви можете запропонувати заходи для реформування діючої в Україні системи державного фінансування науково-технологічної сфери у напрямі досягнення значного підвищення її інноваційної результативності та соціально-економічної ефективності?

2.13.2. Досвід країн Європейського Союзу щодо державної фінансової підтримки інноваційної діяльності

Цей "кейс" демонструє бачення проблеми вдосконалення державного фінансового менеджменту в Україні очима фахівця, добре обізнаного з досвідом вирішення подібних проблем у світі, особливо в Європейському Союзі. Представлена змістовна і цікава інформація демонструє еволюцію державної інноваційної політики щодо бюджетного фінансування інноваційної діяльності в Європі та розкриває причини такої еволюції поглядів. Основним прикладом обрана Франція, як країна, що може виступити аналогом для України у вирішенні даної проблеми через те, що Франція пройшла важкий шлях зміни концепції інноваційної політики від примату бюджетного фінансування до більш гнучких форм партнерства держави і приватного бізнесу на теренах стимуляції інноваційного розвитку. Успішність цього досвіду дає підставу уважніше придивитися до нього і нашим фахівцям і політикам. Обговорення представленого матеріалу краще проводити у порівнянні з матеріалами пунктів 1 і 3 цього розділу практичному.

(за матеріалами статті Ремі Дюфло "Як підтримувати інноваційну діяльність?" - Тенденції Української економіки. Вересень 2000. К., Українсько-Європейський консультативний центр з питань законодавства (UEPLAC), 2000)

Високий науково-технічний потенціал України залишається невикористаним. В той же час, у разі відповідної підтримки, тісна взаємодія інноваційної та виробничої діяльності могли б зробити значний внесок у довгострокове відродження економіки країни. В новій економіці, що базується на знаннях, технологічний розвиток, конкурентоспроможність, рівень життя та стабільність розвитку дуже тісно пов'язані між собою. Сьогодні вже незаперечним є той факт, що технологічний розвиток є фундаментальним фактором економічного зростання країни та окремих її регіонів через підвищення ефективності використання знань і розвитку природних і людських ресурсів. Європейські країни у

сфері технологій, попри досить значної диференціації, загалом йдуть другими за Сполученими Штатами Америки.

Зміни, що зараз обговорюються Радою Європи в контексті стимулювання інноваційного розвитку, зосереджуються на трьох пріоритетах:

- а) заохочення прийняття ризику та духу підприємництва;
- б) розбудова динамічного підприємницького середовища, в якому нові компанії можуть створюватися, розвиватися та займатися інноваційною діяльністю за підтримки венчурного капіталу та ефективної інноваційної і дослідницької політики;
- в) забезпечення доступу підприємств до внутрішніх та світових ринків збуту товарів та послуг.

Показовим є досвід Франції, бо ця країна служить найкращим прикладом з країн Західної Європи, оскільки саме вона менш ніж за десятиріччя кардинально змінила свій традиційний та дуже непродуктивний підхід прямої бюджетної підтримки на більш гнучку та ефективну схему, згідно з якою :

- а) приватні інвестори розділяють із державою не тільки тягар, а також і значні прибутки від фінансування інноваційної діяльності підприємств шляхом створення партнерств у інноваційних проектах, таким чином стимулюється постачання венчурного капіталу підприємствам (у 1998 році частка приватних інвесторів у фінансуванні інноваційної діяльності становила 60%);
- б) управління інвестуванням в інноваційну діяльність здійснюється на регіональному, а не на державному рівні, хоча для заохочення тих регіонів, в яких обсяги приватного капіталу залишаються недостатніми, фінансування надається з державного бюджету.

Для України перший урок, отриманий в результаті недавніх французьких перетворень, полягає в тому, що застосування переважно бюджетного або квазі- типів фінансування інноваційної діяльності може бути недостатнім з точки зору забезпечення міжнародної конкурентоспроможності країни. Уяву про співвідношення фінансових ресурсів для науково-технологічної сфери дають такі дані: в 1999 році середній обсяг інвестицій країн Європейського Союзу у науково-технічну діяльність становив близько 1,8% від спільного ВВП. Інвестиції приватного венчурного капіталу становили більше ніж 7 млрд. євро у порівнянні з 3 млрд. євро у 1995 році. Навіть якщо ми будемо для України враховувати також інші типи бюджетної підтримки різних рівнів державної влади та ряд субсидій, орієнтованих на розвиток інноваційної діяльності, яким є те, що Україна не зможе успішно втрутитися в інноваційні міжнародні змагання. З іншого боку, приватні підприємці скаржаться на відсутність в Україні інвестиційних можливостей, і цим пояснюють схильність експортувати накопичений капітал.

Отже, дуже важливим є надання державою допомоги підприємствам у започаткуванні інноваційних програм, а також шляхом допомоги приватному капіталу у визначенні та прийнятті на себе ризику фінансування найбільш перспективних із цих програм. Крім того, традиційний бюджетний підхід є значною мірою менш ефективним, ніж об'єднання приватних і державних коштів. Наприклад, якщо зараз за показником бюджетних коштів на душу населення, які спрямовані на науково-технічну діяльність та розвиток технологій, Франція займає друге місце після США, то раніше частка нових французьких патентів у Європі постійно скорочувалася з 8,5% у 1987 році до 6,5% у 1996 році - це рік, коли вона розпочала свій стратегічний поворот у сфері фінансування інноваційної діяльності.

Таким чином, інноваційна спроможність економіки в значній мірі залежить від здатності фінансової системи (організацій, що надають венчурний капітал, фондових ринків) інвестувати у інноваційну діяльність у співпраці з зацікавленими підприємствами будь-якого розміру.

Стоячи перед такими самими висновками кілька років назад, Франція прореагувала наступним чином - скликала всіх потенційно зацікавлених підприємців та за їх допомогою було створено законодавчу базу для підтримки інноваційної діяльності. Технологічна інноваційна діяльність розглядається як засіб управління інвестиціями, дає поштовх до отримання прибутків і подальшого розвитку інноваційної діяльності, тож вона не повинна становити інтерес виключно для великих підприємств. Така діяльність є важливою для малих і середніх підприємств, і зокрема для щойно організованих підприємств, які за умов ринкової економіки є тими структурами, що роблять найбільший внесок в економічний розвиток і дають роботу найбільшій кількості працівників.

Проведені дослідження засвідчили, що розмір підприємства не зменшує його потенціалу щодо інноваційної діяльності. Малі та середні підприємства (МСП) можуть продемонструвати більшу

гнучкість в організації своєї діяльності, ніж великі підприємства. Проте більша диверсифікація діяльності останніх дозволяє їм зменшити ризик окремого проекту і, відповідно, ризикувати у більшому обсязі, ніж менші підприємства. У цьому контексті розмір підприємства є важливим фактором, що визначає його фінансову поведінку.

З метою забезпечення ефективності інноваційної діяльності необхідно створити відповідні джерела фінансування для підприємств, і зокрема для МСП, які мають труднощі у доступі до традиційних джерел фінансування. Це становище може бути пояснене економічною ситуацією, що склалася навіть в економіках західних держав. На заході макроекономічне середовище, яке у 1980-х роках характеризувалось економічною глобалізацією та відповідним збільшенням банківського ризику, призвело до збільшення кількості вимог щодо кредитування та до дуалізації фінансових ринків, що зашкодило інтересам МСП. В Україні нестабільна поведінка багатьох новостворених підприємств, стимульована відсутністю ефективних механізмів вдосконалення законодавства, тіншовою економікою, строгою монетарною політикою, що існує з 1994 року, а також фінансовою кризою 1998 року, призвели до подібного результату. В обох випадках це не призвело до полегшення фінансування інвестиційної діяльності зацікавлених підприємців.

Беручи до уваги той факт, що інвестиції в інноваційну діяльність можуть почати давати дохід лише через 5-10 років, ризики, пов'язані з інвестиційною діяльністю, неможливо покрити за рахунок фінансових інструментів, оскільки інвестори можуть скористатися такою ж ліквідністю при розміщенні інвестицій в інших сферах ділової активності. Інвестиційна діяльність базується на експлуатації нематеріальних активів та на управлінні ними, а це вимагає специфічних знань і досвіду. Поєднання цих дуже специфічних факторів не легко оцінити та здійснити, і саме це пояснює, чому у минулому в Російській імперії та у західних країнах цей тип активів фінансувався за рахунок власних коштів. Більше того, високий ступінь невизначеності щодо інноваційних проектів в свою чергу робить невизначеним очікуваний дохід від інвестування у такі проекти. Цей ризик є притаманним самому опису інноваційного проекту, а також недосконалості інформації, яка отримується в результаті постійної взаємодії фірми та оточуючого її середовища. В той час, як інноваційна фірма діє на середовище та змінює його, еволюція останнього спричиняє стратегічні зміни самої фірми.

Ці основні аспекти повинні враховуватися перед тим, як давати пояснення фінансової поведінки високотехнологічної компанії і, зокрема, тих, які беруть на себе великий фінансовий ризик і одночасно стоять перед жорсткими обмеженнями доступу до зовнішнього фінансування. Якщо фінансова теорія, здається, не дає готової відповіді на запитання стосовно конкретної категорії підприємств, вірним залишається те, що теорія агентських взаємовідносин, присвячена вивченню договірних стосунків між позикодавцями та керівниками підприємств, проливає певне світло на роль фінансових посередників, зокрема венчурних компаній у фінансуванні інноваційних проектів.

Розвиток інноваційної діяльності залежить від доступу до фінансових ресурсів, причому цей доступ має надаватися тільки на підставі бізнес-плану. Довіра до бізнес-плану також залежить від якості проекту розвитку, який, за відсутності фінансових гарантій, створює неминучу умову участі в ризикованому інноваційному проекті приватного фінансового посередника (промислового підприємства). Необхідні знання і досвід включають поєднання фінансових, комерційних, юридичних та технологічних знань. Недостатній обсяг інформації, пов'язаний із недостатньою обізнаністю та адміністративними витратами невеликих кредитів чи інвестицій, пояснюють звичайне небажання фінансових установ розглядати або фінансувати ризиковані проекти. Тільки подання докладної технічної та фінансової пропозиції може вдихнути впевненість і привабити приватних інвесторів, які, як правило, знають про високий рівень невдач у сфері інноваційних проектів (50% згідно з даними західних країн).

Важливим принципом фінансового менеджменту інноваційного процесу є адекватність між наявними засобами фінансування та потребами підприємств. Що стосується інноваційних підприємств, то адекватність засобів фінансування залежить від стадії проекту (початок діяльності, розробка, завершення). Специфічні проблеми фінансування, які звичайно виникають на стадії створення та розробки нового технологічного підприємства, поступово розв'язуються із розвитком підприємства, і банки змінюють своє негативне ставлення. З іншого боку, це підкреслює той факт, що традиційні засоби фінансування не пристосовані до ранніх стадій інноваційного проекту.

Проблему адекватності набагато легше розв'язувати під час подальших стадій інноваційного проекту, але високий ступінь ризику, пов'язаний із майбутнім промисловим і комерційним впровадженням продукту або послуги, пояснюється обережністю та виваженістю інвесторів щодо нових про-

ектів або підприємств. Дуже розхвалені венчурні компанії цікавляться в основному великими проектами, в яких, згідно з західноєвропейськими даними, їх мінімальний обсяг участі перевищує 200 000 євро. Якщо проект є успішним, то його фінансування є легкою справою. Кошти, надані інвестором, дозволяють підприємству збільшити свою виробничу потужність, розробити нову або вдосконалити існуючу продукцію, фінансувати придбання інших компаній (потенційних конкурентів). Підприємство може мати доступ до позик.

На цій стадії, відповідно до класичної європейської (американської) схеми, фонд венчурного капіталу, який кредитував початкові стадії проекту з часу його створення, виступає наперед і дає відповідну інформацію про проект інвестиційним банкам, чия мета полягає у підготовці до виведення акцій компанії на фондовий ринок або до продажу іншій компанії. Як правило, ці нові інвестори мають інші цілі, ніж початкові інвестори. Зазвичай вони планують припинити стосунки з компанією після 3-5 років, в той час як перші інвестори знали, що їм треба запастися терпінням на 5-10 років. Оскільки ризики, яких зазнають нові інвестори, є меншими за ризик, якого зазнають початкові інвестори, то їх вимоги щодо оплати є також легшими: 20-25% річних у порівнянні з 30-35% річних в середньому для венчурних фірм (порівняти з 6-10% річних в середньому на традиційні угоди фінансування робочого капіталу в залежності від країни). Звичайно, ризики є менш суттєвими у випадках, коли існує можливість розміщення акцій компанії на фондовому ринку та існують ринки, які мають достатні показники поглинання нових акцій та достатню ліквідність.

Позика це інструмент, який є чимось середнім між придбанням частки підприємства та банковим кредитом. Вона або забезпечена гарантією другорядного банку під заставу майна підприємства (робить її близькою до субординованої позики, яка відрізняється від вищезгаданої позики), або взагалі незабезпечена. Цей тип кредитування здійснюється з використанням фінансових інструментів, таких як конвертовані облігації. Позичальник несе кредитний ризик більший ніж за стандартними угодами, і тому вимагає вищої процентної ставки ніж ставки основного позичальника підприємства, якому, як правило, відомо все про дане підприємство.

Важливо зрозуміти, що державна підтримка не може сама по собі замінити недержавне фінансування. Більш того, потрібно враховувати потенціал існуючих джерел приватного фінансування і підтримувати їх не менше, ніж саму інноваційну діяльність. Всі індустріалізовані нації створили системи, які поєднують фінансову допомогу та податкові стимули для підтримки інноваційної діяльності підприємств. Проте, загально визнаним є той факт, що ефективність таких систем не є samozрозумілою доки вони не набудуть загального характеру та не стануть націлені на конкретні сфери економічної діяльності, гармонійно поєднуючи державні фінанси та приватні джерела фінансування.

Якщо ми забудемо про сприятливі економічні умови, які склалися в Європейському Союзі протягом останніх років, та звернемося до початку 1990-х років, тоді легко побачити, що серед зростаючих економічних труднощів, краху ринку нерухомості та збільшення кількості неповернених позик приватні фінансові посередники покинули ринок венчурного капіталу. В економічному середовищі, хоча і не подібному, але близькому до теперішнього економічного середовища в Україні, такі події дали поштовх виникненню послідовної дворівневої системи, створеної, в основному, завдяки ініціативі державних органів, і за допомогою якої:

- а) державні кошти направляються для забезпечення тих науково-технічних проектів, які є більш ризикованими і на початковій стадії, як правило, мають нижчий за встановлений рівень прибутковості;
- б) стимулюється приватне фінансування проектів, які вже перебувають на стадії виконання та здійснюються в умовах відносної прозорості.

Інвестиційний капітал є сукупністю власних коштів осіб, які несуть рівний ризик та користуються рівними можливостями підприємства. Цей вид капіталу передбачає довгострокові відносини (від семи до десяти років в середньому у Європі). Обравши проект, який має перспективи росту та управлінський потенціал його засновників, інвестор грає активну роль у діяльності підприємства - він перевіряє його розвиток та слідує за ним шляхом надання порад керівництву підприємства та здійснення контролю за його управлінням. Дохід від інвестиційного капіталу отримується у випадку реалізації додаткової вартості при продажі частки інвестора у разі, коли він прийме рішення припинити свої стосунки з підприємством. По своїй суті і всупереч практиці кредитування, інвестиційний капітал поєднує в собі ризик та пряму участь інвестора у діяльності підприємства. В той час як пози-

кодавець теоретично має право ставити умови, й існування цих умов, їх розміри та строки є чітко визнаними і часто гарантовані заставленими активами, інвестор є справжнім партнером виконавців інноваційного проекту. З метою часткового забезпечення своїх фінансових ризиків інвестори інноваційного проекту можуть надавати кошти, які можуть бути конвертовані у корпоративні права.

Таким чином, важливим є те, що інвестор інноваційного проекту не є банкіром, який дає у кредит кошти під заставу - взаємовідносини між інвестором та виконавцем інноваційного проекту носять форму партнерства, що означає поділ як ризиків, так і прибутку. В Європі інвесторами інноваційних проектів виступають в основному банківські групи, інституційні інвестори (страхові та пенсійні фонди), які намагаються диверсифікувати свої традиційні інвестиції в акції та облігації. До цієї групи також можна включити незалежних фінансистів, чия підприємницька діяльність полягає саме в управлінні фондами інвестиційного капіталу (як численні підприємницькі фонди, які зазвичай фінансуються ЄБРР) та фондами регіонального розвитку, які за допомогою органів влади, що відповідають за регіональний розвиток, та фінансових установ сприяють розвитку малих і середніх підприємств на місцевому рівні. Цей аспект європейського досвіду міг би представляти інтерес для України у час, коли концепція децентралізації стає лейтмотивом політики уряду. Добра система фінансування інноваційної діяльності спирається на диверсифіковані джерела капіталу: банків - у випадку кредитних операцій, спеціалізованих інвесторів - у випадку проведення операцій із власним капіталом.

Держава може виступати ефективним партнером у фінансуванні інноваційного процесу країни. Наприклад у Франції, серед великого обсягу непрямой підтримки інноваційної діяльності та промислового розвитку МСП знаходяться Регіональні фонди консультативної підтримки [Regional Consulting Support Funds], Регіональний фонд сприяння передачі технологій [Regional Technological Transfer Fund], різні програми, здійснювані під загальною назвою "Atom", Регіональні дирекції з питань промисловості, досліджень та навколишнього середовища [Regional Directions of Industry, Research and Environment], чия мета полягає у піднятті технологічного рівня МСП. Протягом останніх років державна підтримка, що розподілялися цими організаціями, значно скоротилася (42 млн євро у 1994 році до приблизно 20 млн євро у 1999 році). 80% цієї допомоги фінансується за рахунок державного бюджету, в той час як 20% покривається Європейським фондом регіонального розвитку.

Крім того, у Західній Європі національні заходи доповнюються програмами Співтовариства, такими як програма "Кооперація та дослідження - для технологій " (Co-operation and Action for Technology) та Європейська стратегічна програма дослідження інформаційних технологій (European Strategic Program for Research in Information Technology). Крім того, у 1985 році була започаткована програма, присвячена фінансуванню проектів-"до ринку". Згідно з правилами, придатний проект повинен підтримувати розробку високотехнологічних продуктів і технологій, а також залучати до партнерства принаймні два підприємства, які належать до однієї з 24 країн - програми (Європейський Союз та країни Східної Європи). Основна перевага програми полягає у безкоштовному фінансуванні до 30% всіх запланованих витрат дослідницьких програм. Надані кошти відшкодовуються тільки у разі успіху. Ця програма постійно збільшувалась (порівняння - у 1995 році вона становила 93 млн євро).

Багато європейських країн все більше відмовляються від методу опосередкованої підтримки та розробляють законодавчу базу, мета якої полягає у створенні системи, в рамках якої дослідницькі установи та підприємства встановлюють між собою прямі контакти шляхом сприяння перевodu дослідницького персоналу до підприємств. Цей підхід буде ефективним для України, яка подібно до Радянського Союзу (та багатьох країн Західної Європи) все ще страждає від недостатнього рівня застосування результатів наукової діяльності в промислових і комерційних цілях та відповідного недостатнього рівня ефективності державних коштів, витрачених на підтримку науково-технічної діяльності.

Наприклад у Франції, яка тільки нещодавно взялася за вирішення цієї проблеми, співпраця між науковцями та підприємствами може бути організована у рамках закону про інноваційну діяльність від простого обміну персоналом чи наукового внеску у діяльність один одного до отримання у власність частки (15% аби запобігти ситуації, коли один із партнерів може спробувати викупити частку іншого партнера). Науково-дослідні інститути та університети повинні створити бізнес - надання власних потужностей, обладнання та наукового потенціалу. Для підтримки цієї діяльності держава заснувала Державний фонд венчурного капіталу (Public Risk Capital Fund), який фінансується з державного бюджету (3 млн євро у 1999 році), за рахунок відрахувань від приватизації (92 млн євро), фондом "Caisse des Depots et Consignations" та Європейським інвестиційним банком. У 1998 році

підтримка МСП також була посилена шляхом розміщення третини коштів (20 мільйонів єВРО) Фонду технологічний досліджень, який був цілком призначений для фінансування діяльності великих підприємств, на фінансування інноваційних проектів МСП. Основою французької системи є Національна агенція з підвищення цінності наукових досліджень ("Anvar"), основна місія якої полягає у наданні безоплатної "підтримки", яка має бути повернена у випадку досягнення успіху. Гранти відображаються як власні кошти на балансах підприємств, що ними користуються.

Такий метод є кращим ніж пряме фінансування, оскільки надає МСП щось на кшталт "довіри" і, як правило, полегшує їм доступ до інших джерел фінансування. Зокрема, технічний аналіз проекту Агенцією може виявитися вирішальним аргументом у дискусії між інноваційними підприємствами та приватними джерелами фінансування, зокрема фондами спільного інвестування (Ucits), які спеціалізуються на інноваційній діяльності. Національна агенція з підвищення цінності наукових досліджень дуже тісно співпрацює з Driège, університетами та спеціалізованими науково-дослідними інститутами, які можуть оцінити якість запропонованих проектів. Щорічно вона надає підтримку приблизно 2000 підприємств (на суму приблизно 230 млн євро на рік). В основному це є прямим фінансуванням проектів (85%) та фінансуванням кваліфікованих дослідників (8%). Протягом останніх років Агенція урізноманітнює свою діяльність шляхом посилення співробітництва з фондами венчурного капіталу, підтримки розвитку інноваційних фондів спільного інвестування, підтримки виходу нових підприємств на фондовий ринок та створення спеціального фонду для фінансування підприємств, які тільки розпочинають свою діяльність. Як і її аналоги в країнах - СС, Агенція є членом Асоціації з запровадження технологій у Європі (ТАFTIE), роль якої полягає у сприянні обміну інформацією та досвідом між науково-технічними центрами та підприємствами з різних країн, а також у наданні допомоги малим і середнім підприємствам у пошуках промислових і фінансових партнерів в інших країнах Європи.

Державний сектор також може підтримувати фінансування інноваційної діяльності шляхом надання гарантій, які захищають приватних позикодавців або утримувачів корпоративних прав від ризику невдачі. У таких схемах вибір проектів і контроль за ними здійснюються позикодавцем (утримувачем корпоративних прав), хоча державний гарантійний фонд частково надає гарантію стосовно ризику (в середньому 50% для інноваційних проектів існуючих підприємств, 70% для підприємств, які тільки розпочинають свою діяльність, механізм 100%-го гарантування не застосовується, оскільки він може заохочувати шахрайство). Тісна співпраця між позикодавцями (корпоративних прав) та фондом державних гарантій також сприяє виконанню завдань, що стоять перед першими. А саме - вирішується проблема надмірної концентрації уваги на одному клієнті, що дозволяє позикодавцям повністю контролювати стосунки з такими клієнтами. Вартість таких гарантій залишається низькою (0,5 до 0,6% в залежності від країни та від проекту).

У деяких країнах державні кошти надаються спеціалізованим фондам, які займаються підтримкою компаній із венчурним капіталом, наприклад, шляхом надання глобальної гарантії, яка максимально покриває їх інвестиційний портфель.

Інвестування капіталу в інноваційні проекти також може проводитися через державні фонди, щоб фінансувати інвестиції у нематеріальні активи, витрати пов'язані із запуском нового продукту або з впровадженням нового технологічного процесу, обігові кошти інноваційних підприємств. У цьому випадку капітальні інвестиції не замінюють традиційні банківські позики. Вони скоріше розглядаються як гранти, які необхідно повертати, та не забезпечуються ні активами підприємств, а ні їх керівників. Інвестування капіталу може передбачати розподіл прибутку, як правило, зі встановленням верхньої межі. Інша можливість полягає у залученні державних фондів та університетів на контрактній основі. У такому випадку капітальні інвестиції здійснюються з метою підтримки інноваційних проектів (початку діяльності) цих університетів. Більш опосередкована підтримка капітального інвестування інноваційних проектів може здійснюватися шляхом створення фондів, які спеціалізуються у придбанні акцій інноваційних підприємств на позабіржовому ринку. Цей підхід є цікавим для країн, де фондовий ринок ще фактично не існує.

Однак діяльність, що пов'язана з капітальними інвестиціями в інноваційні проекти, не повинна обмежуватися тільки державним фінансуванням. У країнах Західної Європи більшість інвестиційних фондів є приватними, створеними, як правило, великими банківськими групами та компетентними в оцінюванні складних технологічних проектів. Успішний досвід Європи у інвестуванні інноваційних проектів полягає у тому, що до підтримки процесу технологічних інновацій державними чи приватними фондами на національному або регіональному рівнях було залучено великі пенсійні фонди США - тенденція, яка стає дедалі помітнішою протягом кількох останніх років.

Державна підтримка у фінансуванні науково-технологічної діяльності проявляється також у встановленні спеціального фіскального режиму інвестування інноваційних проектів через пільгове оподаткування. Визначення інвестування інноваційних проектів, як правило, дається у законі, так само як і засоби, за допомогою яких відбувається інвестування інноваційних підприємств. Ці методи дуже різняться у різних країнах Європи, однак їх можна класифікувати наступним чином.

Венчурні або інноваційні фонди спільного інвестування, які накопичують особисті заощадження підприємств і приватних осіб та інвестують їх в акції або конвертовані облигації. Для того, щоб отримати зиск від фінансової прозорості (податок сплачується особами, які підписалися на акції, а не фондами спільного інвестування), щонайменше 50% активів фонду мають бути інвестовані у цінні папери, які не котуються на фондовому ринку. Окремі особи, які підписалися на акції, можуть скористатися звільненням від сплати податків на дивіденди, якщо вони реінвестують ці дивіденди у фонд на період не менш ніж п'ять років.

У європейській практиці інноваційні фонди спільного інвестування, як правило, більш орієнтовані на мікро підприємства шляхом визначення мінімальних часток, якими можуть володіти фізичні особи. Об'єкти інвестування повинні бути, як правило, затверджені органами влади, що мають повноваження регулювати та контролювати ринок цінних паперів. Для осіб, які підписалися на акції, придбання акцій у венчурному або інноваційному фонді спільного інвестування на довгостроковій основі (менш ніж на 5 років), дає право на зменшення податків (25 до 50% інвестованої суми, залежно від країни).

Компанії з венчурним капіталом, які повинні створюватися тільки у формі відкритих акціонерних товариств, також можуть бути фінансово прозорими за тих самих умов, що й венчурні фонди спільного інвестування. їх участь у капіталі своїх об'єктів інвестування є, як правило, обмеженою

Інші фінансові методи охоплюють преференційні режими щодо фондових опціонів, прибутків, отриманих від продажу патентів та акцій компаній із венчурним капіталом та щодо страховиків, які страхують життя та інвестують кошти в інноваційні підприємства (не більше визначеної суми).

Податкові стимули також використовуються для заохочення внутрішніх інвестицій у науково-технічну діяльність. Головним стимулом є надання податкових кредитів, які обчислюються як відсоток (50%) від підтвердженого зростання витрат на наукові дослідження чи, у випадку створення нового підприємства, витрат на наукові дослідження (середньому 8-10 мільйонів євро, але не більше визначеної суми). В деяких країнах податковий кредит сплачується готівкою державою, або може бути мобілізованим під гарантію держави для отримання позик у кредитних установах.

Стимулювання податковими пільгами застосовується у разі створення нових ринків цінних паперів та зокрема ринків, які спеціалізуються на інноваційних підприємствах. Це значно полегшує доступ таких підприємств до фінансування не тільки шляхом прямого доступу, але й через значне покращання показників ліквідності капітальних інвестицій. У середині 1990-их в Європі було створено низку таких ринків з метою надати компаніям можливість зібрати додатковий капітал такого типу, який традиційно пропонується тільки венчурним підприємствам. Компанії, які котуються на таких ринках, можуть бути дуже молодими (менше ніж два роки діяльності), однак вони повинні відповідати певним фінансовим критеріям, наприклад, мати мінімальний розмір власних коштів і бути готовими випустити мінімальну кількість акцій за мінімальною вартістю. Діяльність самих ринків заохочується фіскальними пільгами (податки на проведення операцій). Мережа Euro NM групує всі нові ринки, створені в окремих країнах - NMAX у Голландії, Neuer Markt в Німеччині, NM Belgium у Бельгії, Nouveau Marche у Франції та інші. Крім того, створена у листопаді 1996-го року система EASDAQ (фондовий ринок росту) є, як і американська система NASDAQ, системою безперервних електронних котировок. Це забезпечує кращу ліквідність, ніж на традиційних ринках. EASDAQ забезпечує доступ великій кількості поважних міжнародних інвесторів, оскільки вона об'єднує 63 члени, з яких 12 походять із США.

Податкові стимули в США є особливо важливими в рамках товариств наукового розвитку з обмеженою відповідальністю: скасування оподаткування половини інвестованих сум в оподатковуваних прибутках корпорації або фізичної особи, низька ставка податку на прибуток з продажу інвестицій. Окрім того, ліквідність забезпечується завдяки великій кількості венчурних компаній, які завжди можуть вкласти свій капітал замість іншого інвестора. Основними джерелами фінансування венчурних організацій є пенсійні фонди, фундації, страхові компанії, промислові інвестори, фізичні особи та іноземні інвестиційні компанії, яких привабили високі прибутки та податкові стимули.

Тільки у 1998 році загальна сума інвестицій у венчурний капітал досягнула 12 млрд. євро (4 млрд. доларів США), більш ніж третина коштів пішла на проекти, пов'язані з Інтернетом.

Створена у 1958 році схема КІМБ є гарантійним механізмом, через який Адміністрація малого бізнесу гарантує довгострокові запозичення КІМБ за умови, що останні беруть на себе зобов'язання постійно інвестувати ці кошти в МСП. Таким чином державні органи беруть на себе ризик, в той час як приватні інвестори мають повний контроль над прийняттям інвестиційних рішень. Цей цікавий засіб (пов'язані з ним фінансові зиски) є відносно новим у Європі де донедавна надходження від страхування життя використовувалися для фінансування державного дефіциту, а не приватних ініціатив.

У Німеччині створено надзвичайно гарну стимулюючу систему під назвою "Beteiligungskapital für Junge Technologie Unternehmen" (BJTU), яка заохочує приватне інвестування шляхом створення структур "венчурного капіталу" за участю держави та із залученням прямих державних внесків на створення "підприємств". Програми "BJTU" зосереджують увагу на двох аспектах: рефінансування приватних інвестицій, та підтримка ліквідності інвестицій. Два державні банки (Deutsche Ausgleichsbank та Kreditanstalt für Wiederaufbau) приймають активну участь у цих програмах.

В Україні також мало звертається уваги на інші фундаментальні фактори, які прямо не пов'язані з фінансуванням, але якісно суттєво впливають на його обсяги. Одним із найбільш значних таких факторів є недостатній захист патентів та пов'язаних з ними прав на інтелектуальну власність. Існують переконливі, анекдотичні докази, що більшість українських дослідників і конструкторів ідуть за кордон, з метою запатентувати свої технологічні винаходи, оскільки вони бояться, що відсутність належного правового захисту позбавить їх відповідних дивідендів. З цієї точки зору має значення рівень захисту у порівнянні з рівнем захисту інших правових систем. Захист прав інтелектуальної власності перебуває серед основних питань, розгляд яких вимагається Договором про партнерство і співробітництво між Україною та Європейським Співтовариством.

В Україні зараз активно розробляється вітчизняний механізм державного стимулювання науково-технологічної інноваційної діяльності. Цей процес відбувається в рамках підготовки і дискусійного обговорення Закону України "Про інноваційну діяльність". Наведений у цьому пункті "кейс" складається з двох документів найвищого державного статусу, у підготовці яких брали участь численні фахівці, депутати Верховної Ради та урядовці, як центральних, так і місцевих органів виконавчої влади країни. Це відповідні до нашої теми: фрагмент прийнятого Верховною Радою України тексту закону та заперечення до деяких його положень Президента України, які не дозволили йому підписати цей документ. Запропоновані до вивчення і обговорення нормативні документи чітко відбивають пануючі в Україні концепції та підходи щодо форм, методів та фінансових інструментів державної підтримки інноваційного процесу, а також проблеми і дискусії щодо нормативного регулювання цього типу фінансового менеджменту в державному управлінні.

2.13.3. Проект Закону України "Про інноваційну діяльність" (редакція, прийнята 5 липня 2001 року)

Розділ IV. Державна фінансова підтримка інноваційної діяльності

Стаття 17. Види державної фінансової підтримки інноваційної діяльності

Суб'єктам інноваційної діяльності для виконання ними інноваційних проектів може бути надана державна фінансова підтримка шляхом:

- а) повного безвідсоткового кредитування (на умовах інфляційної індексації) пріоритетних інноваційних проектів за рахунок коштів державного бюджету та коштів місцевих бюджетів;
- б) часткового (до 50%) безвідсоткового кредитування (на умовах інфляційної індексації) інноваційних проектів за рахунок коштів державного бюджету та коштів місцевих бюджетів за умови залучення до фінансування проекту решти необхідних коштів виконавця проекту і (або) інших суб'єктів інноваційної діяльності;
- в) повної чи часткової компенсації (за рахунок коштів державного бюджету та коштів місцевих бюджетів) відсотків, сплачуваних суб'єктами інноваційної діяльності комерційним банкам та іншим фінансово-кредитним установам за кредитування інноваційних проектів;

- г) надання державних гарантій комерційним банкам, що здійснюють кредитування пріоритетних інноваційних проектів;
- д) майнове страхування реалізації інноваційних проектів у страховиків відповідно до Закону України "Про страхування".

Стаття 18. Джерела фінансування інноваційної діяльності

Джерелами фінансової підтримки інноваційної діяльності є:

- а) кошти Державного бюджету України;
- б) кошти місцевих бюджетів;
- в) власні кошти спеціалізованих державних і комунальних інноваційних фінансово-кредитних установ;
- г) власні чи запозичені кошти суб'єктів інноваційної діяльності;
- д) кошти (інвестиції) будь-яких фізичних і юридичних осіб;
- е) інші джерела, не заборонені законодавством України.

Стаття 19. Державні інноваційні фінансово-кредитні установи

1. Для здійснення фінансової підтримки інноваційної діяльності суб'єктів господарювання різних форм власності за рахунок коштів державного бюджету, залучення вітчизняних та іноземних інвестицій Кабінет Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері інноваційної діяльності створює спеціалізовані державні не-банківські інноваційні фінансово-кредитні установи.
2. Державна інноваційна фінансово-кредитна установа підпорядковується спеціально уповноваженому центральному органу виконавчої влади у сфері інноваційної діяльності і діє на основі Положення (Статуту), що затверджується Кабінетом Міністрів України.
3. Кошти Державної інноваційної фінансово-кредитної установи формуються за рахунок коштів державного бюджету, визначених Законом України "Про Державний бюджет України" на відповідний рік, коштів від повернення раніше виданих суб'єктам інноваційної діяльності кредитів за рахунок коштів державного бюджету, коштів місцевих бюджетів, залучених вітчизняних та іноземних інвестицій юридичних та фізичних осіб, добровільних внесків юридичних та фізичних осіб, від власної чи спільної фінансово-господарської діяльності та інших джерел, не заборонених законодавством України.
4. Державна інноваційна фінансово-кредитна установа за рахунок коштів державного бюджету та коштів місцевих бюджетів, а також коштів від повернення раніше виданих суб'єктам інноваційної діяльності кредитів за рахунок коштів державного бюджету та коштів місцевих бюджетів може надавати суб'єктам інноваційної діяльності для реалізації ними інноваційних проектів фінансову підтримку, види якої передбачені статтею 17 цього Закону.
Кошти Державної інноваційної фінансово-кредитної установи, що формуються за рахунок коштів місцевих бюджетів, витрачаються нею виключно для фінансування відповідних регіональних чи місцевих інноваційних програм і проектів.
Кошти Державної інноваційної фінансово-кредитної установи, що формуються за рахунок залучених вітчизняних та іноземних інвестицій фізичних і юридичних осіб, добровільних внесків юридичних та фізичних осіб, від власної чи спільної фінансово-господарської діяльності та інших джерел, не заборонених законодавством України, можуть витрачатися нею як на всі перераховані у статті 17 цього Закону види інвестування інноваційної діяльності, так і на інші види інвестування, передбачені Положенням (Статутом).
5. Для отримання державної фінансової підтримки суб'єкти інноваційної діяльності, інноваційні проекти яких занесені до Державного реєстру, подають до Державної інноваційної фінансово-кредитної установи (її регіональних відділень) інноваційні проекти та всі необхідні документи, перелік яких визначається нею.

6. Державна інноваційна фінансово-кредитна установа організовує на конкурсних засадах у порядку, що визначається спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері інноваційної діяльності, відбір інноваційних проектів для їх державної фінансової підтримки. Конкурсні відбори інноваційних проектів здійснюються на засадах прозорості, відкритості, гласності.
7. Суб'єкт інноваційної діяльності, інноваційний проект якого пройшов конкурсний відбір, у залежності від встановленого конкурсною процедурою рейтингу може отримати від державної інноваційної фінансово-кредитної установи один чи декілька передбачених статтею 17 цього Закону видів державної фінансової підтримки.
8. Фінансова підтримка Державною інноваційною фінансово-кредитною установою інноваційних проектів шляхом надання кредитів чи передавання майна у лізинг здійснюється за умови наявності гарантій повернення коштів у вигляді застави майна, договору страхування, банківської гарантії, договору поруки тощо.
9. Державна інноваційна фінансово-кредитна установа здійснює супроводження реалізації інноваційних проектів, які нею фінансуються, та контролює цільове використання суб'єктами інноваційної діяльності наданих нею коштів.
10. Фінансова підтримка реалізації інноваційних проектів може надаватися Державною інноваційною фінансово-кредитною установою у формі послідовних траншів за результатами контролю ходу виконання проектів.
11. Державна інноваційна фінансово-кредитна установа надає у засобах масової інформації щорічний звіт про фінансування нею інноваційних проектів та результатів їх виконання, а також періодично інформує громадськість про:
 - результати конкурсного відбору інноваційних проектів для державної фінансової підтримки і виданої фінансової підтримки;
 - результати контролю виконання фінансованих інноваційних проектів;
 - завершені інноваційні проекти та проекти, яким продовжені терміни їх реалізації із зазначенням причин;
 - повернення раніше наданих кредитів.

Інформування щодо інноваційних проектів, на які поширюються положення Закону України "Про державну таємницю", здійснюється з урахуванням цього Закону.

Стаття 20. Комунальні інноваційні фінансово-кредитні установи

1. Для здійснення фінансової підтримки місцевих інноваційних програм органи місцевого самоврядування можуть створювати комунальні спеціалізовані небанківські інноваційні фінансово-кредитні установи і підпорядковувати їх виконавчим органам місцевого самоврядування.
2. Комунальні інноваційні фінансово-кредитні установи діють на основі Положень (Статутів) про них, що розробляються і затверджуються органами місцевого самоврядування.
3. Кошти комунальної інноваційної фінансово-кредитної установи формуються за рахунок коштів відповідного місцевого бюджету, коштів від повернення раніше виданих суб'єктам інноваційної діяльності кредитів за рахунок коштів місцевого бюджету, залучених вітчизняних та іноземних інвестицій юридичних та фізичних осіб, добровільних внесків юридичних та фізичних осіб, власної чи спільної фінансово-господарської діяльності та інших джерел, не заборонених законодавством України.
4. Комунальна інноваційна фінансово-кредитна установа за рахунок коштів відповідного місцевого бюджету, а також коштів від повернення раніше виданих суб'єктам інноваційної діяльності кредитів за рахунок коштів місцевого бюджету може надавати суб'єктам інноваційної діяльності для реалізації ними інноваційних проектів фінансову підтримку, види якої передбачені статтею 17 цього Закону.

Кошти комунальної інноваційної фінансово-кредитної установи, що формуються за рахунок залучених вітчизняних та іноземних інвестицій фізичних і юридичних осіб, добровільних внесків юридичних та фізичних осіб, від власної чи спільної фінансово-господарської діяльності та інших джерел, не заборонених законодавством України, можуть витратитися нею як на всі перераховані

у статті 17 цього Закону види інвестування інноваційної діяльності, так і на інші види інвестування, передбачені Положенням (Статутом).

5. Для отримання фінансової підтримки суб'єкти інноваційної діяльності, інноваційні проекти яких занесені до Державного реєстру, подають до Комунальної інноваційної фінансово-кредитної установи інноваційні проекти та всі необхідні документи, перелік яких визначається цією установою.
6. Комунальна інноваційна фінансово-кредитна установа організовує конкурсний відбір інноваційних проектів для їх фінансової підтримки. Конкурсні відбори інноваційних проектів здійснюються на засадах прозорості, відкритості, гласності.
7. Суб'єкт інноваційної діяльності, інноваційний проект якого пройшов конкурсний відбір, у залежності від встановленої конкурсною процедурою рейтингу може отримати від комунальної інноваційної фінансово-кредитної установи один чи декілька передбачених статтею 17 цього Закону видів фінансової підтримки.
8. Фінансова підтримка комунальною інноваційною фінансово-кредитною установою інноваційних проектів шляхом надання кредитів чи передавання майна у лізинг здійснюється за умови наявності гарантій повернення коштів у вигляді застави майна, договору страхування, банківської гарантії, договору поруки тощо.
9. Комунальна інноваційна фінансово-кредитна установа здійснює супроводження реалізації інноваційних проектів, які нею фінансуються, та контролює цільове використання суб'єктами інноваційної діяльності наданих нею коштів.
10. Фінансова підтримка реалізації інноваційних проектів може надаватися комунальною інноваційною фінансово-кредитною установою у формі послідовних траншів за результатами контролю ходу виконання проектів.
11. Комунальна інноваційна фінансово-кредитна установа надає у місцевих засобах масової інформації щорічний звіт щодо профінансованих нею інноваційних проектів та результатів їх виконання, а також періодично інформує громадськість про:
 - результати конкурсного відбору інноваційних проектів для фінансової підтримки і вид наданої фінансової підтримки;
 - результати контролю виконання фінансованих інноваційних проектів;
 - завершені інноваційні проекти та проекти, яким продовжені терміни їх реалізації із зазначенням причин;
 - повернення раніше наданих кредитів.

Інформування щодо інноваційних проектів, на які поширюються положення Закону України "Про державну таємницю", здійснюється з урахуванням цього Закону.

Розділ V. Особливості в оподаткуванні інноваційної діяльності та стимулювання комерційних банків, що кредитують суб'єктів інноваційної діяльності

Стаття 21. Особливості в оподаткуванні інноваційної діяльності

1. Впродовж строку чинності свідоцтва про державну реєстрацію інноваційного проекту і за умови, що виконання проекту розпочато не пізніше вісімнадцяти місяців від дати його державної реєстрації, оподаткування об'єктів інноваційної діяльності здійснюється у порядку, за яким 50 відсотків податку на додану вартість по операціях з продажу товарів (виконання робіт, надання послуг), пов'язаних з виконанням інноваційних проектів, і 50 відсотків податку на прибуток, одержаний від виконання цих проектів, залишаються у розпорядженні платника податків, зараховуються на його спеціальний рахунок і використовуються ним виключно на фінансування інноваційної, науково-технічної діяльності і розширення власних науково-технологічних і дослідно-експериментальних баз.
2. Визначене частиною першою цієї статті пільгове оподаткування реалізується за умови, що суб'єкт інноваційної діяльності про початок реалізації інноваційного проекту у місячний строк повідомляє відповідний орган Державної податкової адміністрації і по всіх господарських операціях, пов'язаних з виконанням інноваційного проекту, веде окремі бухгалтерський облік.

3. Кошти у розмірі 50 відсотків податку на додану вартість і податку на прибуток, що залишаються у розпорядженні платника податків згідно положень частини першої цієї статті і не використані протягом строку пільгового оподаткування і дванадцяти місяців після нього, підлягають зарахуванню до Державного бюджету.
4. Інноваційним підприємствам дозволяється прискорена амортизація основних фондів і встановлюється щорічна двадцятивідсоткова норма прискореної амортизації основних фондів групи 3. При цьому амортизація основних фондів групи 3 проводиться до досягнення балансовою вартістю групи нульового значення.
5. Інноваційні підприємства сплачують земельний податок за ставкою у розмірі 50 відсотків діючої ставки оподаткування.

Стаття 22. Особливості митного регулювання інноваційної діяльності

1. Необхідні для виконання пріоритетного інноваційного проекту, яким передбачається випуск інноваційного продукту, щодо якого прийнята постанова Кабінету Міністрів України про його особливу важливість, сировина, устаткування, обладнання, комплектуючі та інші товари (крім підакцизних товарів), які не виробляються в Україні або виробляються, але не відповідають вимогам проекту, при ввезенні в Україну протягом строку чинності свідоцтва про державну реєстрацію інноваційного проекту звільняються від сплати ввізного мита та податку на додану вартість.
Номенклатура та обсяги ввезення сировини, матеріалів, устаткування, обладнання, комплектуючих та інших товарів мають бути визначені в інноваційному проекті перед його державною реєстрацією.
2. У разі використання сировини, матеріалів, устаткування, обладнання, комплектуючих та інших товарів, ввезених в Україну без сплати ввізного мита та податку на додану вартість, згідно з положеннями частини першої цієї статті, не для потреб виконання інноваційного проекту ввізне мито та податок на додану вартість сплачується до бюджету в повному обсязі. При цьому платник податку зобов'язаний збільшити податкові зобов'язання за наслідками податкового періоду, в якому відбулося таке порушення, на суму ввізного мита і податку на додану вартість, що мали бути сплачені при ввезенні на митну територію таких товарів, а також сплатити пеню, нараховану на суму податків, виходячи із 120 відсотків облікової ставки Національного банку України, що діяла на день збільшення податкового зобов'язання, за період їх нецільового використання.
3. Суб'єкти господарювання, митне регулювання діяльності яких здійснюється згідно з положеннями частини першої цієї статті, щоквартально складають та подають до органів митної служби за своїм місцезнаходженням звіти про використання ввезених ними сировину, матеріали, устаткування, обладнання, комплектуючі та інші товари.

Стаття 23. Стимулювання комерційних банків

Національний банк України звільняє комерційні банки, що кредитують виконання пріоритетних інноваційних проектів, від обов'язкового резервування сум кредиту в Національному банку України.

2.13.4. З пропозиції Президента України до Закону України "Про інноваційну діяльність"

(фрагмент, який стосується державного регулювання щодо фінансування інноваційної діяльності)

Прийнятий 5 липня 2001 року Верховною Радою України Закон України "Про інноваційну діяльність" не може бути підписаний Президентом України, виходячи з такого.

2. Для здійснення фінансової підтримки інноваційної діяльності Законом передбачено можливість утворення державних інноваційних фінансово-кредитних установ (стаття 19). Кошти такої установи формуються, зокрема, за рахунок коштів від повернення раніше виданих суб'єктам інноваційної діяльності кредитів, за рахунок коштів державного бюджету, коштів місцевих бюджетів, залучених вітчизняних та іноземних інвестицій.

Формування коштів такої державної установи у зазначений спосіб суперечить Конституції та законам України. Так, в частині, що стосується формування коштів установи за рахунок повернутих кредитів з державного бюджету, зазначена стаття Закону, що надійшов на підпис, суперечить пункту 22 статті 2 Бюджетного кодексу України, за яким кредитування передбачає зобов'язання щодо повернення до бюджету відповідних коштів у визначені строки, і тягне за собою застосування заходів стягнення (аж до погашення заборгованості за рахунок майна боржника), передбачених частиною четвертою статті 17 Кодексу.

Крім того, норма стосовно формування коштів державної установи за рахунок коштів місцевих бюджетів порушує положення статей 142 і 143 Конституції України, Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" щодо самостійності місцевих бюджетів та прав органів місцевого самоврядування на доходи місцевих бюджетів.

Що стосується формування коштів за рахунок інвестицій, зокрема іноземних, то запропонована норма призводить до того, що власність інвесторів, у тому числі іноземних, визначається як власність державної установи, що не відповідає загально визначеним правилам здійснення інвестиційної діяльності, Законом України "Про інвестиційну діяльність" та "Про режим іноземного інвестування", а за відсутності у Законі, що надійшов на підпис, відповідного механізму повернення інвестицій у цих випадках створюватиме труднощі при застосуванні Закону.

Враховуючи викладене, слід привести статус зазначених фінансово-кредитних установ у відповідність із законами України і внести необхідні зміни до статті 19 Закону.

3. Законом, що надійшов на підпис, передбачено надання суб'єктам інноваційної діяльності державної підтримки для виконання ними інноваційних проектів, зокрема шляхом повного безвідсоткового кредитування, часткового безвідсоткового кредитування, повної чи часткової компенсації (за рахунок коштів Державного бюджету України та коштів місцевих бюджетів) відсотків, сплачуваних суб'єктами інноваційної діяльності комерційним банкам та іншим фінансово-кредитним установам за кредитування інноваційних проектів (стаття 17). Законом також запроваджується для суб'єктів інноваційної діяльності пільгове оподаткування (статті 16, 21 та 22). При цьому джерел покриття таких витрат Законом не передбачено, а за пунктом 1 Прикінцевих положень Закону він набирає чинності з дня його опублікування, тобто у 2001 році.

Визнаючи необхідність державної підтримки інноваційної діяльності, слід однак зауважити, що при вирішенні цього питання не враховано реального стану фінансової системи держави і можливостей державного та місцевих бюджетів, коштів яких не вистачає навіть для розв'язання нагальних соціальних проблем. Не враховано також те, що запровадження передбачених Законом заходів призведе в одному випадку (пільгове оподаткування) до значного зменшення бюджетних надходжень, в іншому (повна чи часткова компенсація відсотків за кредитами) - потребуватиме бюджетних видатків, не передбачених Законом України "Про Державний бюджет України на 2001 рік".

У будь-якому випадку надання зазначеної підтримки, починаючи з 2001 року, не відповідає частині третій статті 27 Бюджетного кодексу України, за якою закони України, що впливають на формування доходної та видаткової частин бюджетів, повинні бути офіційно оприлюднені до 15 серпня року, що передує плановому. В іншому випадку норми відповідних законів, які впливають на формування доходної та/або видаткової частин бюджетів, застосовуються не раніше початку бюджетного періоду, наступного за плановим.

Тому, якщо все ж таки буде прийнято рішення зберегти пільги, передбачені цим Законом, вони мають вводитись у встановленому порядку, починаючи з 2003 року.

З огляду на викладене пропоную пункт 1 розділу VII "Прикінцеві положення" Закону викласти в такій редакції: "1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування, крім частини третьої статті 16, статей 21 та 22, а також пункту 3 розділу VII "Прикінцеві положення", які набирають чинності з 1 січня 2003 року".

4. Статтею 23 Закону передбачено звільнення Національним банком України комерційних банків, що кредитують виконання пріоритетних інноваційних проектів, від обов'язкового резервування сум кредиту в Національному банку України.

Таке фактичне втручання в діяльність Національного банку України унеможливує виконання ним однієї з основних функцій - забезпечення стабільності роботи всієї банківської системи через встановлення для банків відповідних нормативів їх діяльності і контролю за їх додержанням. Національний банк України, здійснюючи відповідно до Законів України "Про Національний банк України" та "Про банки і банківську діяльність" регулювання грошово-кредитного ринку в цілому та контроль за додержанням установлених економічних нормативів, не може надавати преференцій банкам для кредитування тих чи інших галузей та окремих суб'єктів господарювання. Крім того, реалізація цієї статті може призвести до розбалансування банківської системи та непередбачуваних наслідків. З огляду на викладене пропоную статтю 23 Закону виключити.